

EKONOMICKO-SPOLEČENSKÁ DIMENZE DŮSLEDKŮ STÁRNUTÍ POPULACE S AKCENTEM NA POTŘEBU AKOMODACE POBÍDEK K SETRVÁNÍ NA TRHU PRÁCE

Dana Hálová

Abstrakt

Stárnutí populace bude v budoucnu podmiňovat finanční udržitelnost mnoha penzijních schémat. Jestliže narůstá počet jedinců, kteří ze systému čerpají, zatímco ubývá těch, kdo do něj přispívají, stárnoucí společnost s obtížemi splní závazky sociálního zabezpečení budoucím penzistům. V evropských zemích již bylo provedeno několik málo penzijních reforem. V České republice se změny plánují také. Tento text upozorňuje na možnost zvyšování zákonné hranice věku odchodu do důchodu v souvislosti se stárnutím populace a vyzdvihuje problémy, kterým musí starší a stará pracovní síla na trhu práce čelit. Dovednosti a schopnosti starých lidí už nejsou pro zaměstnavatele často dostatečné a proto tito opouštějí pracovní trh předčasně, pokud jim to dovolí některé z únikových mechanismů. Při zvyšování zákonné hranice věku odchodu do důchodu je vhodné pobízet pracovní sílu k setrvání na pracovním trhu minimálně do tohoto okamžiku.

Abstract

Population aging will undermine the financial sustainability of most pension systems. As more retirees draw from the system while fewer individuals pay in, an ageing society is hardly able to honor the commitment to pay social security benefits to future retirees. Yet few major reforms have been implemented in European countries. Czech Republic gets ready for making changes too. This paper deals with the fact that the effect of ageing on pension system calls for increase of the retirement age. The elderly individuals must face a problem on the labour market. Their skills are sufficient for the employers no more. As the social security provisions provide incentives to leave the labour force earlier, they do that. By increasing the retirement age is suitable to provide incentives to stay on the labour market until the ordinary retirement age.

Klíčová slova

Penzijní systém, stárnutí populace, trh práce, nezaměstnanost, hranice věku odchodu do důchodu, reforma penzijního systému, ekonomicky aktivní osoby

Keywords

Pension system, population ageing, labour market, unemployment, retirement age, pension system reform, economically active persons

Penzijní systém je jedním z produktů sociálního státu. Sociální stát a penzijní systémy se z pochopitelných důvodů dostávají pod drobnohled ekonomů a jsou předmětem zkoumání ekonomických oborů. Reforma penzijního systému, jakkoli zpracována sebelépe, je složitý proces vykazující řadu proměnných. Výsledná podoba by měla kombinovat přiměřenost důchodů, příspěvkových sazeb, finanční udržitelnost a manipulační prostor pro reakce na měnící se potřeby ekonomiky a společnosti.

Penzijní systém je nutno reformovat, pokud způsobuje odůvodněné obavy o jeho dlouhodobou fiskální udržitelnost. Obavy jsou interpretovány především v souvislosti s populačním stárnutím, které bývá vnímáno jako značná budoucí sociální a ekonomická

hrozba, přitom pesimistické pojetí dopadů populačního stárnutí pramení především z obav týkajících se nadměrného zatížení produktivní generace a z nedostatečného plnění závazků generacím již ekonomicky neaktivním. Stárnutí populace tak představuje hrozbu pro veřejné i soukromé finance. (Někteří odborníci ovšem odmítají negativní pojetí a nahrazují hrozbu výzvou, vždyť dlouhověkost je něco, po čem lidé odjakživa touží a to, že se toto přání daří plnit, by nemělo být považováno za problém, ale za úspěch: „Aging, however, is not a tsunami that will overwhelm public finances when the babyboom generation starts to retire. It is a slow-moving, largely predictable process that is therefore manageable, provided policymakers act in an efficient and timely manner.“¹⁾)

Stárnutí populace je v následujícím období nevyhnutelné, neboť budoucí věková struktura je již určitým způsobem podmíněna složením obyvatelstva současného. Zatímco základna mladých lidí se ve stárnoucí populaci ztenčuje, počet postarších a starších lidí roste. Stárnutí obyvatelstva bude vyžadovat adaptaci ve sférách soukromého i veřejného života. Senior-boom představuje nový prostor nejen pro akci politiků, ale i politologů, ekonomů, zdravotníků, podnikatelů a jiných členů společnosti, jichž se bezprostředně dotkne.

Stárnutí populace se v diskursu odborníků i laiků objevuje v lehce negativním pojetí. Vliv stárnutí populace na veřejné finance se démonizuje a současně je opomíjena skutečnost, že klesá-li porodnost, nabízí se úspory v oblasti školství, sociálních dávek či zdravotních služeb dospívajících, je k dispozici větší prostor pro vzdělání na středních a vysokých školách. Stárnutí, jakkoli negativní dopady na veřejné finance může mít, lze chápat také jako příležitost pro společnost, neboť pokud klesá podíl mladých lidí ve společnosti, nabízí se možnost více investovat do vzdělání na hlavu, větší možnost uplatnění na trhu práce, více příležitostí pro bydlení apod.

Staří lidé nejsou z ekonomického hlediska problémem a priori proto, že jsou staří, ale proto, že opustili skupinu lidí v produktivním věku a už nepracují. V důsledku jejich situace a jejich chování dochází k tlaku na zdravotní péči, sociální služby a výdaje na penze. Zvrátit tento trend by znamenalo pokus o zmírnění výkyvů věkové struktury (a)nebo reformu veřejných financí.

Věková struktura obyvatelstva se mění v závislosti na změnách porodnosti, úmrtnosti a migrace. K celkovému stárnutí dochází tehdy, začne-li starší věková skupina sílit na úkor mladších věkových skupin. Migrace jako taková ovlivňuje strukturu obyvatelstva slabě a navíc v dlouhém období nepředvídatelně, mnohem větší vliv vykazují výkyvy porodnosti a úmrtnosti, respektive zpomalený růst počtu mladých jedinců v důsledku nižší porodnosti a zrychlený nárůst počtu starších vyplývající z klesající úmrtnosti.

Demografický vývoj ekonomické a sociální prostředí ovlivňuje a do značné míry determinuje. Populační projekce, na základě kterých dochází k obavám o budoucí vývoj důchodového zabezpečení, jsou extrapolací toho, co se dosud skutečně stalo s předpoklady týkajícími se trendu v porodnosti a úmrtnosti. Má-li prognóza ukázat plně důsledky dlouhodobých trendů, musí být dlouhodobá. Čím je ale dlouhodobější, tím nižší validitou oplývá. Přesnost populačních projekcí se s delším časovým horizontem snižuje, obzvláště, pokud se projekce vztahuje k období delšímu než postihuje jednu generaci, kdy jsou již projektovány narozené děti ještě nenarozeným matkám. Ovlivnit věkovou skladbu obyvatelstva je značně náročné a mnohdy nevhodné, lépe vyhovující se může zdát pro voliče průchozí adaptace proměnných penzijního systému. Pozměnit proměnné penzijního systému

¹ Carone, G., Costello, D.: *Can Europe Afford to Grow Old?* Strany neuvedeny

tak, aby vyhovoval lidem v postproduktivním věku, neznamenal nadměrné břemeno pro produktivní populaci a dával šance na znovuzvolení v příštím volebním období, není lehké, neboť v sobě zahrnuje mnohdy značně nepopulární opatření.

Ekonomické aspekty stárnutí populace, resp. stárnutí pracovní síly, jsou velmi úzce spjaty se stanovenou hranicí věku odchodu do důchodu. Právě tato proměnná penzijních systémů by měla reflektovat demografické změny probíhající uvnitř populace a přizpůsobovat se populačním strukturám.

Výsledným efektem zvýšení hranice věku odchodu do penze by mělo být zmírnění (v lepším případě a v kombinaci s dalšími úpravami prvků fungujícího penzijního systému úplná eliminace) deficitů veřejných financí. S nepříznivým demografickým vývojem a pohybem zákonného věku odchodu do důchodu směrem vzhůru vchází do popředí fakt, který je třeba při této změně reflektovat. Obyvatelstvo, kterého se tato změna dotkne, by mělo být práceschopné, zaměstnatelné a nejlépe před úplným opuštěním pracovního trhu zaměstnané.

Trendem v oblasti penzijního zabezpečení se stalo zvyšování věkové hranice odchodu do důchodu na 65 let. Přitom tato hranice není nijak uchopitelná a je na vůli politických reprezentantů, zda bude o rok delší nebo kratší. Jak uvádí prof. Rabušic, „Je zřejmé, že určení věkové hranice stárnutí je konvencí a sociálním konstruktem, který vznikl z potřeb administrativy sociálního státu. Konvenčně se v současné době pracuje s věkovou hranicí 60 nebo 65 let - každému, kdo se problematikou stárnutí jen trochu zabývá, je ovšem jasné, že jak individuální diference fyzických a psychických charakteristik jsou v tomto věku velmi značné, tak také samotná subjektivní percepce věku stárnutí se u jedinců odlišuje.“²

Při pohybu dělící linie mezi pracovním životem a penzí je vhodné vzít v potaz tu skutečnost, že stárnoucí pracovní síla je omezena fyziologickým stavem každého jedince, který se s postupem věku víceméně nezlepšuje, a že se vyznačuje sníženou adaptabilitou a mnohdy nedostatečnou, resp. požadavkům pracovního trhu nepřizpůsobenou kvalifikací. Z toho vyplývající zájem zaměstnavatelů o generace mladší má za následek velmi nesnadné uplatnění na trhu práce pro jedince vyšších věkových kategorií. Vyšší věkové kategorie tak často využívají možnosti předčasného odchodu do důchodu, pokud na něj již mají za zákona nárok a pokud jim toto rozhodnutí nezpůsobí neúnosnou finanční újmu. V opačné situaci, kdy se jim nepodaří nalézt vhodné zaměstnání, figurují mezi nezaměstnanými, a to často i dlouhodobě.

Pro veřejné finance je významné to, jak dlouho je jedinec ekonomicky aktivní a jak dlouhou dobu svého života prožije jako penzista pobírající dávky. Míra ekonomické aktivity vykazuje v pozdní fázi lidského života zřetelný pokles. V následující tabulce je možno sledovat vývoj míry ekonomické aktivity jednotlivých věkových skupin v České republice v průběhu posledních 14 let. Při zaměření na věkovou kategorii 55 – 59 let je možno vysledovat ve všech demonstrovaných letech značný pokles ekonomické aktivity této věkové skupiny. Jedná se o fázi pracovního života, která již v četných případech umožňuje (předčasný) odchod do důchodu v závislosti na splnění podmínek pro jeho přiznání. Obdobně pak míra ekonomické aktivity klesá i ve věkové kategorii nad 60 let.

² Rabušic, L.: *Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva?*, s. 5

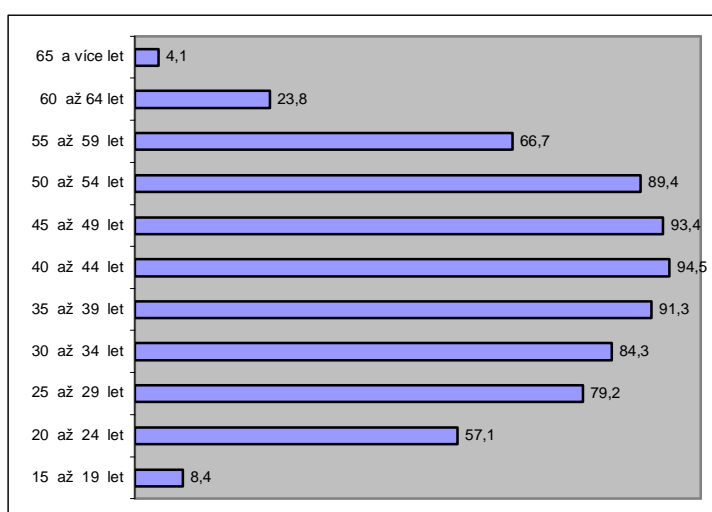
Tab. 1: Míra ekonomické aktivity v ČR podle věkových skupin obyvatelstva v % (1993-2006)

Věková skupina	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
15 až 19 let	35,5	34,8	29,2	25,5	22,9	22,6	20,5	15,0	11,5	10,0	9,4	8,7	8,8	8,4
20 až 24 let	70,4	71,4	72,6	71,9	70,4	70,6	70,0	70,8	69,0	65,5	63,4	60,6	57,2	57,1
25 až 29 let	80,8	80,5	81,1	79,6	79,4	80,3	80,6	80,3	79,7	79,9	79,7	79,1	79,7	79,2
30 až 34 let	89,1	89,0	88,3	87,5	87,4	88,3	87,2	87,2	87,0	85,7	85,5	85,4	85,6	84,3
35 až 39 let	93,6	93,6	93,2	92,2	92,1	91,9	92,1	92,1	92,3	92,5	92,1	91,7	91,7	91,3
40 až 44 let	94,1	94,3	94,2	93,9	94,0	93,3	94,2	93,8	94,2	93,7	92,1	93,5	93,4	94,5
45 až 49 let	92,7	92,9	92,5	92,3	92,5	92,3	92,6	92,9	92,8	92,9	92,5	91,8	93,1	93,4
50 až 54 let	83,2	83,1	84,0	85,0	85,7	85,4	85,7	85,9	86,9	87,2	87,5	88,3	89,1	89,4
55 až 59 let	47,4	49,2	51,7	54,2	55,3	53,2	54,1	53,3	54,2	57,9	60,4	62,8	65,4	66,7
60 až 64 let	18,8	18,6	20,0	22,0	21,6	20,5	19,9	17,7	18,1	20,9	21,9	21,4	23,0	23,8
65 a více let	6,0	5,8	5,6	5,5	5,1	4,8	4,6	4,1	4,0	4,0	3,9	3,7	3,9	4,1

Zdroj: www.czso.cz (ČSÚ)

Více zřetelný je pokles v grafu, který ilustruje situaci v roce 2006.

Graf 1: Míra ekonomické aktivity v ČR podle věkových skupin v roce 2006 v %

Zdroj: vlastní tvorba na základě dat z www.czso.cz (ČSÚ)

Populace předdůchodového věku je specifickou skupinou s rysy, které jí znesnadňují si zaměstnání udržet nebo si nové zaměstnání získat, ať už pocházejí demotivující faktory ze

strany zaměstnance nebo zaměstnavatele. Tito lidé těžko vyhovují prioritám dnešní společnosti. Vzhledem k tomu, že do zákonného přechodu z aktivní do neaktivní části pracovního života jim zbývá málo času, často rezignují na jakoukoli snahu o přizpůsobení se požadavkům pracovního trhu a volí raději některou z forem únikových mechanismů, jako jsou předčasný odchod do důchodu nebo setrvání v nezaměstnanosti do doby, kdy jim na starobní důchod vznikne ze zákona nárok.

Relevantním faktorem zaměstnanosti i zaměstnatelnosti jakéhokoli pracovníka je především úroveň kvalifikace a praxe. Hlavní nedostatky starších lidí vyplývají právě z toho, že jsou starší: zdravotní problémy, snížení fyzických i psychických výkonů, horší přizpůsobivost novinkám a novým pracovním postupům, nedostatečná jazyková vybavenost a malá počítačová gramotnost, malá vyhlídka na dlouhodobý přínos firmě z důvodu blížícího se věku odchodu do důchodu apod., to vše motivuje zaměstnavatele k upřednostnění mladšího uchazeče o zaměstnání. Čím je uchazeč o zaměstnání věkově blíže k zákonné hranici odchodu do důchodu, tím více je pro zaměstnavatele méně perspektivní. Vnímání starších lidí jako senilních, staromódních a rigidních ve svých dovednostech zastíní jejich celoživotní zkušenosti a moudra.

Motivace k nástupu do práce závisí také na individuální připravenosti a vůli se o zaměstnání ucházet. Starší lidé mnohdy rezignují na podmínky, které by mělo zaměstnání splňovat a volí jiná zaměstnání, která zdaleka neodpovídají jejich kvalifikaci a pracovním zkušenostem, často přijímají práci podřadnou pouze na částečný úvazek, aby alespoň zmírnili riziko dlouhodobé nezaměstnanosti a sociálního vyloučení.

Podle šetření ČSÚ z roku 2006 realizovaného mezi pětiletými skupinami padesátníků (50-54 resp. 55-59 let) by chtěla většina z nich ukončit svou pracovní aktivitu ve věku 60-64 let (57,9 % ve skupině 50-54 let resp. 58,5 % ve skupině 55-59 let), do 60 let by ji chtělo ukončit 21 resp. 24 % respondentů a přibližně každý pátý by chtěl pracovat buď nejméně do 65 let nebo co nejdéle či nemá konkrétní představu o době definitivního odchodu do důchodu. Představy a přání jednotlivců jsou však v realitě konfrontovány s problémy na pracovním trhu zmíněnými v tomto textu výše.

O reformě penzijního systému v České republice se diskutuje už dlouho. Žádná vláda si nepřeje rozhněvat svoje voliče kvůli nepopulárním opatřením, která reforma vyžaduje. Politická podmíněnost reformy je ovšem předpokladem její implementace.

Konkrétní podoba změny proměnných penzijního systému by měla splňovat jeden základní cíl: udržitelnost veřejných financí. K zajištění finanční udržitelnosti penzijního systému při zvyšování zákonné hranice věku odchodu do důchodu je vhodné provést také opatření na trhu práce ve smyslu dosažení vysoké úrovně zaměstnanosti tak, aby starší a staré osoby před hranicí věku odchodu do důchodu byly motivovány setrvat na trhu práce co nejdéle a nevyužívaly únikových mechanismů.

Použitá literatura

- [1] Brooks, R., Razin, A.: *Social Security Reform: Financial and Political Issues in International perspective*. 2005, Cambridge University Press, 375 s.
- [2] Carone, G., Costello, D.: *Can Europe Afford to Grow Old?* 2006, Finance and Development (A quarterly magazine of the IMF), bez očíslování stran
- [3] Galasso, V.: *The Political Future of Social Security in Aging Societies*. 2006, Massachusetts Institute of Technology, 257 s.

- [4] Gruber, J., Wise, D.: *Social Security Programs and Retirement around the World*. 1997, WP 6134, National Bureau of Economic Research, 27 s.
- [5] Haluzová, L.: *Vliv globalizace a demografického stárnutí na přetváření politiky zaměstnanosti v Evropě s ohledem na zaměstnávání starších pracovníků*. 2007, absolventská práce, FSS MU, Brno, 85 s.
- [6] Nyce, S., Schieber, S.: *The Economic Implication of Aging Societies*. 2005, Cambridge University Press, 396 s.
- [7] Rabušic, L.: *Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva?* 2002, VÚPSV, Praha, 24 s.
- [8] Tomeš, Z.: *Je stárnutí populace výzvou pro hospodářskou politiku?* WP 8/2005, Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky, 29 s.

Internetový zdroj

- [9] www.czso.cz

Kontaktní adresa

Ing. Dana Hálová
Katedra veřejné ekonomie,
Ekonomicko-správní fakulta MU
Lipová 41a
602 00 Brno-Pisárky
Email: halovadana@mail.muni.cz